

## Esésében is súlyos

*Ujváry Gábor (szerk.): A negyedik nemzedék és ami utána következik. Szekfű Gyula és a magyar történetírás a 20. század első felében.*

Ráció Kiadó, Budapest, 2011. 303 oldal.

Szekfű Gyula mind a mai napig a legszuggesztívebbnek tartott magyar történésznek, „történészfejedelemnek” számít, aki ugyan előadásait legtöbbször csak eladogta, ám az emiatt esetleg érzett csalódásért írásaiban bőségesen kárpótolta hallgatóságát. Szinte elmaradhatatlan historiográfiai toposz Szekfű írásművészetének felelője – legtöbbször a „mai történészekkel” összevetve, amit a jelen tanulmánykötet egyik szerzője is megtesz, felmondva az éppen a *Három nemzedékből* oly jól ismert „bezzeg régen” hanyatlástörténeti leckét –, bár a legtöbben ilyenkor elfelejtik, hogy a sikeres író-férfiak mögött nemcsak nők állnak, hanem szöveggondozó lektorok is. A másik közhely Szekfűnek, a „magyar Meineckének”, az egymást követő rendszereket kiszolgáló, rendszerlegitimáló történész-ként való szerepeltetése, leginkább azt felelője, hogy a Horthy-korszak reprezentatív történésze 1945 után milyen gyorsan eljutott a „keleties típusú népi demokrácia” igenléséig. Megkérdőjelezhető, látványos politikai szerepvállalásai miatt bírálói gyakran opportunistának festik le a konzervatív történetpolitikai gondolkodót, a pálfordulásokat hangsúlyozva Szekfű életében.

A megkérdőjelezhetetlen írásművészettel és a kétes szerepvállalásokkal magyarázható, hogy *A száműzött Rákóczi* körüli botrányal harmincévesen az érdeklődés homlokterébe kerülő, és mindvégig ott is maradó Szekfű Gyula a magyar történetírás történetének legtöbbet elemzett és értékelt szereplője – hőse vagy éppen antihőse. Jelentőségét mutatja, hogy historikusaink közül egyedül ő ihletett – igaz, parodisztikus – diszciplínát, a *szekfűológiát*.<sup>1</sup> A már évszázados recepció változatos, a „szocialista realistától” a már-már „barokkosig” húzódozó formatartalmú megannyi Szekfű-bírálatából és -dicséretéből talán még egy számítógép is összeállíthatna ide egy randomgenerált bevezetőt, hiszen szinte mindegy, mit írunk, azt már úgyis megírta más. A Szekfű-szakirodalom évtizedek alatt akkorára nőtt, hogy először rápillantva könnyen beleszédül és elbizonytalanodik a „későn jövő historiográfus”: vajon hiányoznak újabb Szekfűről

<sup>1</sup> Ez a „diszciplína” Erős Vilmos és Miskolczi Ambrus Szekfű-vitájában keletkezett. A megbírált Miskolczi Ambrus hozta fel a maga mentségére, hogy nem „szekfűlógus”, mire következett Erős Vilmos vitázó válasza: „Lényegesebb kérdés az, hogy ebből is kiderül: Miskolczi Ambrus nem ismeri a Szekfű-kérdés teljes irodalmát, s főként nem is emésztette meg azt. Erre nem mentség, hogy nem hivatásos szekfűlógus, mert: ki az?” (Erős 2004: 321). Erős cikkének címe utalás Füst Milán 1948-as esztétikai művére (Füst 2006).

szóló bekezdések a világból? Mindenesetre az annyira várt „nagy” Szekfű-életrajz mindmáig nem készült el.

Ezen életrajz elkészültéig is nagy haszonnal forgathatjuk az Ujváry Gábor szerkesztette, *A negyedik nemzedék és ami utána következik – Szekfű Gyula és a magyar történetírás a 20. század első felében* című tanulmánykötetet, amely a 2008. november 25-én, Szekfű Gyula 125. születésnapja alkalmából szülőhelyén, Székesfehérváron tartott konferencia előadásainak szerkesztett változatait közli. A tanulmánykötet meglehetősen egyenetlen: ötoldalas munka éppúgy található benne, mint harmincöt oldalas, és ezek színvonala is erősen ingadozó. Ez abból is adódik, hogy tizenöt „szekfűlógus” még sincs az országban – noha a kötetből hiányoznak olyan szerzők is, mint a Szekfű-reneszánsz elindításában kulcsszerepet játszó Glatz Ferenc,<sup>2</sup> Erős Vilmos,<sup>3</sup> Miskolczi Ambrus,<sup>4</sup> a szekfűi életművet a völkisch kihívás és konzervatív válasz kontextusában újraolvasó Romsics Gergely<sup>5</sup> vagy éppen a Szekfű retorikájáról inspiratív tanulmányt jegyző Baráth Katalin.<sup>6</sup> Ezért fenntartásokkal kezelendő Ujváry Gábor szerkesztői megállapítása, miszerint „szinte mindenki megszólal, aki az utóbbi években behatóan foglalkozott Szekfű munkásságával” (290).

A kötet tanulmányait a szerkesztő három, nagyjából egyenlő terjedelmű blokkba sorolta. Az írások első nagyobb halmaza a *Pályakezdés és a bécsi évek* időszakát tekinti át, a második blokk Szekfűre, *A történelemre* koncentrál. Utóbbi némileg funkciótlan elnevezés, tekintve, hogy nincs olyan csoportja a tanulmányoknak, amely Szekfűre, „a borászra” vagy „a politikusra” fókuszálna, vagyis Szekfű a kötet minden tanulmányában történészként kerül elő, a legszélsőségsébb esetben is történész-barátként, történész-mesterként vagy történész-tanítványként jelenik meg. Ez utóbbi szekfűi kapcsolatokat a *Kapcsolati háló* című egységbe sorolt írások veszik végig.

Lógassuk is bele az egyes tanulmányokat a Bunsen-égőbe! A legősibb szöveg- és kötettszervezési elvvel, a kronológiával teljes mértékben indokolható, hogy a kötetben az a tanulmány került az első helyre, amely Szekfű székesfehérvári gyermekkorát mutatja be: Csurgai Horváth József *Szekfű és Székesfehérvár* című írása (9–13), amely azonban – fájdalom – a legjelentéktelenebb is. Ez pedig igazán nem tesz jót a kötetnek, mert így az érdeklődés már az első oldalakon önmagával osztódik: „Szekfű Ignác és családja valószínűleg az 1880-as években költözött a belvárosi Megyeter (ma Szent István tér) 3. szám alatti épületbe. A ház, amelyben 6 lakás (a földszinten 4 lakás, az emeleten 2 lakás) volt, Végh Károly örökösének tulajdonába tartozott” (11). Kicsoda Végh Károly? Erre a tanulmányban nem kapunk választ, és a továbbiakban sem kerül elő többet e név. Maga a részletekben elveszés. Ezért veszünk a kezünkbe egy Szekfű-tanulmány-

<sup>2</sup> Glatz 1980.

<sup>3</sup> Erős 2000.

<sup>4</sup> Miskolczi 2001.

<sup>5</sup> Romsics 2010: 378–415.

<sup>6</sup> Baráth 2007.

kötetet? Nem. Ha Szekfű Gyula ezt olvasná, szívéhez kapna, hiszen Arisztotelész katarziszelmélete alapján vallotta, hogy a történésznek gyönyörködtetnie is kell, ahogy ezt már egy önképzőköri dolgozatában megfogalmazta a helyi ciszterci gimnázium diákjaként.<sup>7</sup> Már a lakásbeosztás ismertetése is aránytévésztes, de az végképp, mikor azt olvashatjuk Csurgai Horváthnál: „Szekfű Gyula fehérvári kötődése történetírói munkásságában is tetten érhető. Erre az elemzésre elsősorban a Magyar történet ad lehetőséget. Számos ponton említi Székesfehérvárt és Fejér megyét. Megjelenik a város a királykoronázások alkalmával [...]” (12). Valóban, mivel ott koronázták a királyokat. Vagyis Székesfehérvár saját jogán szerepel a *Magyar történetben*, nem azért, mert ott született Szekfű Gyula, ehhez nyilvánvalóan nincs köze a történész székesfehérvári kötődésének. Születhetett volna Szekfű Dorogon is, akkor sem kerülnek át oda a királykoronázások a *Magyar történetben*. Mindazonáltal nem nélkülöz minden tanulságot a kötetnyitó tanulmány, gondolok itt például Csurgai Horváth azon következtetésére, hogy Szekfű szocializációjára nem „a székesfehérvári átlagközeg”, hanem „a belváros sajátos arculata” volt hatással, valamint szülei korai halála. Utóbbi talán pszichológiai magyarázatot jelenthet Szekfű befelé forduló személyiségének kialakulására, amelyet aztán írásainak élességével ellensúlyozott. De nem szeretném, ha – az emelet és a földszint abszolválása után – magam a vulgárpiszichológizálás pincéjébe esnék.

Paksa Rudolf Szekfű Eötvös collegiumi éveit mutatja be (14–27). Az Eötvös Collegiumról szóló tanulmányokra jellemző (ön)fetiszizálás helyett Paksa problémaközpontú tanulmányt írt Szekfű alma materéről. Alapkérdései a következők: a collegiumi felvételhez kikerülhetetlen volt-e a protekció, valóban a legtehetségesebb hallgatók nyertek-e felvételt (például Ady Lajost nem vették föl, mire bátyja publicisztikában küldte el melegebb éghajlatra az elitképzőt), és vajon a Collegium ténylegesen olyan színvonalas képzést nyújtott-e a 20. század elején, mint amilyen híre volt és van napjainkig. Paksa cáfolja Ady protekciós vádjait és a szintén collegista Szabó Dezső visszaemlékezéseit is társai vélt tehetségtelenségéről.<sup>8</sup> Szekfű maga elismerte collegista társai teljesítményét: ezt mutatja, hogy a *Három nemzedék* 1934-es *Trianon óta* című pótkönyvében Szekfű Kodályt, Horváth Jánost, Gragger Róbertet emelte példaképpé. Közülük a *Három nemzedék* irodalomtörténeti megfelelőjét, az *Aranytól Adyig* című áttekintést jegyző, és például *A száműzött Rákóczi* és a *Három nemzedék*et is lektoráló és lírai képek-

<sup>7</sup> Lásd: „aki esztétikailag gyönyörködik, annak szívéből az igazságtalanság és a gyávaság egyaránt eltávozik” (Glatz 1980: 96). Ha Szekfű életművét végigolvassuk, láthatjuk, hogy *A száműzött Rákóczi*tól kezdve az olvasóit felemelni akaró Szekfű mindvégig mennyire törekedett írásainak művészi megkomponálására, a „történeti valóságról” szóló elbeszéléseinek poétizálására. Ennek legmélyebb oka feltételezhetően ebből a fent említett korai felismerésből, hitvallásból eredeztethető, vagyis „a szépség igazság, az igazság szépség”, ahogy Keats írta (Tóth Árpád fordításában).

<sup>8</sup> Hozzáteszem, hogy utóbbit nem nehéz: Szabó Adyn és önmagán kívül mindenkit tehetségtelennek tartott.

kel effektező Horváth Jánosra közelít Korompay H. János tanulmánya, amely Szekfű Gyula és Horváth János barátságának dokumentumait ismerteti (28–34).

Az előbb említettekhez hasonlóan fontos írás R. Várkonyi Ágnesé is, amely a pályakezdő Szekfű Gyulát támogató, a későbbi történészfejedelmet publikálási lehetőségekhez segítő – de nem a *Történelmi Szemlé*ben, mint ahogy R. Várkonyi tévesen írja (55), hanem az 1912–1930 között működő, és az előbbivel gyakran összetévesztett *Történelmi Szemlé*ben – Angyal Dávid és Szekfű ellentmondásos viszonyát mutatja be. A magyar történetírás történetének elbeszélése az egyik lehetséges (és szerintem leginkább alkalmazható) szövegszervező és értékelő szempont az utolérés-leszakadás sorvezetőként használása a történetírás centrumországaihoz képest. R. Várkonyi ezt alkalmazza, és Angyalt, a tanárt, valamint a tanítványt, Szekfűt jelöli meg a nagy „historikus feladat” megkezdőiként – tudniillik, hogy a magyar történetírást kiemeljék a kurucos-függetlenségi perspektívából és tisztázzák viszonyát a korabeli Európához „historiográfiai, forrásfeltárási és szemléleti rétegei teljességében” (37). A 19. század második felének történetírásáról magyarországi alpműveket jegyző R. Várkonyi Ágnesnél tehát Angyal és Szekfű az önmagát túlélte nemzeti romantikus történetírással szemben a korszerű, egyetemes és autonóm tudományos eljárások érvényesítőiként tűnnek föl. Kettőjükben további közös nevező az arisztokratikus-aulikus szemlélet. R. Várkonyi Ágnes finoman mutatja be, hogy Szekfű *A száműzött Rákóczi* cselekményszervezőjévé (és egyben az általa megrajzolt és elrajzolt Rákóczi önsorsrontó végzetévé) megtett „emigránsmentalitás” koncepcióját Angyaltól vette át. Utóbbi Thököly-életrajzában alkalmazta ugyanezt a kifejezést, amely mindkét történetírónál a hiszékenységet, „a jelentéktelen, de reményteljes” dolgok felnagyítását foglalja magában (43). Hiába jelentette azonban számára a legfőbb inspirációt, Szekfű nevezetes botránykönyvében egyetlen egyszer sem hivatkozik mentorára. Ennek oka előbbinek az (általá felnagyított) Erdély-kérdésben tanúsított, Angyalétól eltérő felfogása – érvel R. Várkonyi Ágnes, aki bizonyítja, hogy Szekfű koncepciójának<sup>9</sup> végigvitele érdekében éppúgy mellőzte a nemzetközi politika egykori összefüggéseinek számításba vételét és a forráskritikát, mint az általa kíméletlenül bírálta Thaly Kálmán. Egy helyen azonban kiigazítanom R. Várkonyi Ágnes: nem helytálló az az észrevétele, miszerint Szekfű „a *Magyar történet* lapjain a Rákóczi-szabadságharcra foglalkozó fejezetben csaknem szóról szóra megismétli röviden összefoglalva *A száműzött Rákóczi*ban kifejtett nézeteit” (54–55), hiszen Szekfű a *Magyar történet*ben valójában konzervatív reformmerré stilizálja, valósággal széchenyiesíti *A száműzött Rákóczi*ban még impotens pojáca-ként megfestett Rákóczit.

A szakirodalomból – gondolok mindenekelőtt Glatz Ferenc, Dénes Iván Zoltán és Ress Imre e tárgyban közölt munkáira<sup>10</sup> – jól ismert a történészek-levéltárosok „bécsi körének” jelentősége Szekfű szakmai érésében, történetpolitikai

<sup>9</sup> Lásd erről Csunderlik 2011.

<sup>10</sup> Glatz 1980; Dénes 1976; Ress 2007.

koncepciójának kialakulásában. Fazekas István tanulmánya (58–75) a „bécsi kör” belső életét egy új forrás, a Haus-, Hof- und Staatsarchiv 1912–1927 közötti igazgatójának, Hans Schlitternek a naplója alapján mutatja be, amely „a levéltár belső viszonyaiba egyedülálló bepillantást enged” (64). A forrás azon kérdés megválaszolásában nyújt tájékoztatást, miért akadt el Szekfű bécsi levéltárnoki előmenetele 1913 után. Schlitter naplója alapján *A száműzött Rákóczi* botrányát jelölhetjük meg elsődleges indokként: ez után a közösügyes levéltárban tartózkodtak a Magyarországon első számú történész-közellenségévé váló Szekfű előléptetésétől, nehogy ez az aktus provokatív gesztusként értelmeződjék. Emellett a Szekfű és Schlitter közötti viszony sem lehetett a legjobb, hiszen a magyar történész *A száműzött Rákóczi* botrányán túl alig került a naplóíró horizontjába.

Ress Imre Szekfű Gyulának bécsi levéltárnokként 1918–1919-ben tanúsított magatartását – beleértve a nevezetes történelmi materialista szellemű egyetemi tankönyv megírásának 1919-es elvállalását és a kommün alatti professzori kinevezést – ismerteti (76–97). Az időszak azért is különösen jelentős, mert Szekfű bevallotta az 1918–1919-es események hatására fogott a *Három nemzedék* megírásához, ez a munka azonban jóval ismertebb, mint Szekfű ekkori, válságosra fordult élete, amely kiváltotta a tulajdonképpen önterápiás célzattal született mű megírásának belső kényszerét. Amennyiben elfogadjuk Dénes Iván Zoltán javaslatát, hogy a szekfűi életmű vezérfogalmának a realitást tegyük meg, fokozott érdeklődéssel olvashatjuk Ress forrásközlését, miszerint Szekfű a kommün harmadik hónapjában, 1919 júniusában úgy nyilatkozott, hogy „a magyar kommün túljutott a válságon, most már meg fog maradni, nem lehet tenni semmit” (89). Mondhatjuk, hogy ez nem meglepő, hiszen Szekfű mindig elég könnyen meggyőzte magát a hatalmi realitásokhoz igazodás szükségességéről, de azért azt is tegyük hozzá – Ress nem emeli ki –, hogy az esetről Babitsnak egy 1941-es (!) beszélgetőfüzetes bejegyzéséből értesülünk. A közlést tehát ajánlatos mértéktartással kezelni, a visszaemlékezési mechanizmus oly jól ismert utólagos konstrukciós jellege miatt, különösen Babits és Szekfű viszonyának ismeretében – kettejük projektje volt az 1939-es *Mi a magyar?*.

A „realitás” – és elmaradhatatlan ellentétpárja a szekfűi retorikában, az „illúzió” – iménti felhozatala átvezet a kötet következő tanulmányblokkjának írásaihoz, amelyek Szekfűvel már mint érett történésszel, történetpolitikai gondolkodóval foglalkoznak. Erős Vilmos Szekfű historiográfiai koncepcióját ismerteti (101–111). Tipikus historiográfiai kérdésfeltevés, hogy szellemtörténész volt-e Szekfű. Erős válasza, hogy amennyiben a szellemtörténet klasszikusainak recepcióját vizsgáljuk a szekfűi életműben (Diltheytól Crocéig), akkor a válaszuk az lehet, hogy „Szekfű bár ismerte és számon tartotta őket, hatásuk történeti koncepciójának kialakításában inkább felületi maradt” (104). Amennyiben azonban szellemtörténet alatt egyfajta szintetikus látásmódot értünk – hasonlóan a *társadalomtörténet* mai fogalmához, amely szintén leginkább egy szemléleti módot jelent –, a válasz: igen. A „szellemtörténet egyik legfontosabb vonásának talán mégis inkább azt kellene tekinteni, hogy a korábban egyoldalú politikai

eseménytörténettel szemben [...] kitér a gazdaság, a társadalom, a művelődés, a mezőgazdaság, a nemzetiségek, a földrajz, a vallás viszonyainak történetére is” (105). Erős Vilmos tanulmányából is kiderül: Szekfű (és Hóman) a kultivált „szellemtörténet” fogalmát lényegében a „korszerű történetírás” szinonimájaként használták, amelyet az addig alapvetően politikatörténet-centrikus magyar történetírással szemben pozicionáltak. Vagyis ez egy annál mindenképpen nyitottabb és tágabb történetírói horizontot jelentett, de határait a lelki-pszichológiai jelenségek és a szuverén világnézeti áramlatok hangsúlyos szerepén túl végül nem definiálták és a legkevésbé sem kanonizálták. Hozzátenném, hogy emiatt a hóman–szekfűi értelemben vett szellemtörténetet – számos *caveattal* – a mai „társadalomtörténet” fogalmával állíthatjuk párhuzamba, amely szintén nem egy meghatározott diszciplínát, még csak nem is egy körülhatárolt tematikát, hanem egyfajta szemléleti-módszertani nyitottságot és fogadókészséget takar.

*Szekfű Gyula és a magyar konzervatív hagyomány* címmel írt tanulmányt Gyurgyák János (112–121), aki előszeretettel pozicionálja magát a szekfűi szerepbe – a magyar nacionalizmus és nemzeteszme történetéről írt szintézise is implicita a *Három nemzedék* hanyatlástörténeti koncepcióját követi. Gyurgyák ezen írása is személyes hangvételű. Három kérdésre keresi a választ: először is, mely pontokon kísérelte meg Szekfű átalakítani a magyar konzervatív hagyományt. Másodsor: vezetett-e bármiféle eredményre Szekfű ez irányú törekvése (mindenekelőtt egy új középosztály megteremtésének előirányzása)? És harmadszor: gyakorolt-e valamilyen hatást az erős ideológiai töltés történetírói munkásságára? Miután ezekre Gyurgyák megadja a maga feleleteit – ami azért sem könnyű feladat, mert Szekfű konzervatív nézetei egyetlen tételes kifejtésének a *Három nemzedék* első, Széchenyi-könyve tekinthető –, a következő szavakkal méltatja Szekfű történetírását: „történetírói beleérző képesség és láttató erő, intellektuális fölény és művészi megfogalmazás [...]. Egészen bizonyos, hogy ilyen mondatokat a Szekfűt rajokban becsmérlők, sáros cipőjüket minduntalan belé törlők, a minden mondatában antiszemizmust keresők [...] sohasem fognak leírni” (121). Gyurgyák tanulmánya végén teljesen eggyé válik tárgyával. Minden tisztelem Gyurgyák Jánosé, de úgy árad a keserűség e mondatokból, ahogy a fekete méreg csurog horpaszon rúgott kutyák szeméből. Tessék, lám, akár én is tudok ilyet írni történeti munkákban, csak már nem szokás. Történetészgenerációm nem feltétlenül tehetségtelenebb. Legfeljebb valahol utat vett. (Amúgy a képet Rimbaud-tól vettem.)

Gyimesi Pálma tanulmánya (122–135) Szekfű Bethlen Gábor-monográfiájának debreceni megítélésével foglalkozik. A magyar történetírás vitái közül alighanem az 1929-es Bethlen-könyv polarizálta legélesebben felekezeti szempontok mentén a „magyar történetírást”, a bírálók közül a debreceni református Rugonfalvi Kiss István, a magyar függetlenségi történetírás késői képviselője egy egész könyvvel<sup>11</sup> válaszolt a katolikus Szekfű művére. Ugyanakkor Gyimesi

<sup>11</sup> Rugonfalvi Kiss 1929.



*A magyar történetírás új útjaiban az Egyháztörténet* fejezetet író debreceni és protestáns Révész Imre, a későbbi püspök Szekfűhöz fűződő viszonyának, kettejük kapcsolatának bemutatásával bizonyítja – vagy véli bizonyítottnak –, hogy „Szekfűvel szemben nem beszélhetünk sem egyhangú protestáns, sem egyhangú debreceni elutasítottágról” (135).

Szekfű egymást követő műveiben adott kiegyezés- és dualizmusértékeléseit elemzi ifjabb Bertényi Iván (136–170) átfogó írása, a tanulmánykötet egyik erőssége, amelynek konklúziója, hogy a harmincas évek végére Szekfű „jelentős mértékben elmozdult egy demokratikus, szociálisabb program felé” (163). Vizi László a francia forradalom és a napóleoni háborúk szekfűi leírásait elemzi a *Magyar történetben* (171–191), például hogy az 1809-es utolsó nemesi felkelésben – a nyilvánvaló kudarc ellenére – a katolikus történész a „barokk-kor hősiességének” feléledését pillantotta meg. Szekfű ezzel a „barokk-rendi lelkesedéssel” magyarázta, hogy a magyar nemesség visszautasította Napóleon schönbrunni kiáltványának ajánlatát – a *Magyar történet* megfogalmazásában a „régii függetlenség” visszaállításának „csábító szavát” – is (190). Vizi itt nem említi, de Szekfű szóhasználata határozott értékvalasztásról és állásfoglalásról árulkodik. A *Magyar történet* szerzője ugyanis a „függetlenség” kifejezést használja Napóleon „csábító” ajánlatának leírására; azt a „függetlenséget”, amely az ellentétpárok felépülő szekfűi retorikában mindig szemben áll az „önállósággal”. A korpuszt át- meg átszövő ellentétpárok (realitás–illúzió, önállóság–függetlenség, valóság–álom) retorikai-poétikai elemzésének hiányát általában véve is a tanulmánykötet egyik passzívumának tartom – és hadd utaljak itt most megint a kimaradó Baráth Katalin munkásságára.

Végül a tanulmánykötet Szekfű kapcsolati hálója felrajzolásának igényével zárul: egy-egy írás mutatja be Marczali Henrik, Szabó Dezső, Mályusz Elemér, Házi Jenő és Kosáry Domokos hozzá fűződő viszonyát. Ezek között akad egészen igényes eszmetörténeti összehasonlító elemzés és csupán néhány levélrészlettel operáló forrásközlés is. Szekfű három mestere közül az Eötvös collegiumi oktató Mika Sándorról és Angyal Dávidról már volt szó a kötetben; Dénes Iván Zoltán a harmadikkal, Marczali Henrikkel foglalkozik (195–212), akinek utóbb annyira elhidegült a viszonya egykori tanítványával, hogy az 1920-as évek végére Szekfűt „ad hoc” művei miatt már nem is tartotta történésznek.

Kovács Dávid Szekfű Gyula és Szabó Dezső magyarság szemléletének párhuzamait vizsgálja az 1920-as években (213–228). Kovács közösnek látja liberalizmus-, illetve középosztály-kritikájukat, valamint a turanistáktól és fajbiológusoktól való elhatárolódásukat – Szekfű és Szabó ugyanis egyként a „történelmi faj” (tudniillik a nemzet, lásd *A faji kérdés és a magyarság* című Szekfű-írást) használata mellett álltak ki a biológiai faj használatával szemben –, valamint hogy a magyarságot egyaránt kollektív individuumként fogták fel. Kovács meggyőzően elemzi a tendenciózusan válogatott szövegeket, azonban ne feledjük azt a középkori egyházi mondást és mára triviális sakkbölcsséget, hogy ha ketten csinálják ugyanazt, az még nem ugyanaz. Például hiába a liberalizmuskritika, míg 1867-et Szekfű

*A magyar állam életrajzában* – szinte korának magyar Fukuyamájaként – a magyar történelem végének tekintette és pozitív kiegyezésképét élete végéig fenntartotta (lásd Bertényi Iván tanulmányát ugyanezen kötetben), Szabó az 1867-tel „világra abortált” Monarchiáról, a kiegyezésről mint „igazi Trianonról” értekezett.<sup>12</sup> Hiába látták továbbá egyaránt kollektív individuumnak a magyarságot, ha Szekfű ezt szellemtörténeti perspektívából, míg Szabó erősen völkisch alapon tette – és még hosszasan sorolhatnánk a szöveghelyeket és érveket, amelyek inkább elvlasztják, mintsem összekötik az egykori Eötvös-collegista társakat.

A soproni levéltáros és várostörténész Házi Jenő és a bécsi levéltárosként 1925-ig működő Szekfű mentor-tanítvány jellegű kapcsolatát ismerteti röviden, főleg kettejük levelezése alapján Dominkovits Péter súlytalanabb tanulmánya (229–237). Annál súlyosabb – a szó jó értelmében – Soós István munkája a hírhedt *A vörös emigráció* geneziséről (238–250), amely kiegészíti az ezzel kapcsolatos félinformációkat és tisztázza a félreértéseket. Szekfű és Mályusz közösen vállalták a munka kidolgozását (miután Teleki és Bethlen elhatározták, hogy „le kell járítani” az 1919-es emigrációt), ám Szekfű átejtette fiatal kollégáját, akinek végül egyedül kellett azt megírnia: „Mályusz Szekfű eljárását és magatartását A vörös emigráció megírása kapcsán kettejük jövőbeni viszonyát illetően mintegy vízváltónak tekintette” (248). Az önmagában is érdekes történet így egyben fontos adalék a későbbi Szekfű–Mályusz-vitához is.

Végül a tanulmánykötetet a szerkesztő, Ujváry Gábor tanulmánya zárja a *Magyar történet* rövid összefoglalásának kontextusáról írott kimerítő, de mindvégig lendületes tanulmányával, amely a korabeli diplomáciai játszmában helyezi el – a magyar publikum számára először a 2002-es kiadásban hozzáférhető – a *Rövid magyar történet* külföldi kiadásra szánt projektjét (251–291). Ujváry tanulmányának – és egyben a kötetnek – a konklúziója: „Még napjainkban is elsősorban ideológiai szempontból figyelünk rá, miközben történészként illene őt megítélni. Akként pedig biztosan a legjobbak között van a helye” (287).

Amennyiben a történészség schlegeli definícióját fogadjuk el, miszerint a történész „visszafelé tekintő próféta”,<sup>13</sup> akkor kétség sem fér ahhoz, hogy Szekfű helye valóban megkérdőjelezhetetlen közöttük, hiszen Szekfű, valódi visszafelé tekintő prófétaaként, az alapvető vonatkoztatási pontként felfogott és alkalmazott „realitás” alatt tulajdonképpen a mindenkor „bekövetkezett múltat” értette. Ez pedig ahhoz vezetett, hogy a múltbeli esetleges alternatívákat vagy bukott irányokat mindig valamelyest leértékelte, hiszen – mivel nem azok valósultak meg – szekfűi értelemben „irreálisak” voltak. Éppen a bekövetkezett „realitásokhoz” történő konzekvens és kontinuos igazodás az elsődleges oka annak, hogy Szekfű alkalmazkodott az egymást követő, és olykor konzervatív-katolikus értékrendjétől alapvetően idegen politikai berendezkedésekhez. Erre azonban a kötet egyik tanulmánya sem világít rá kellőképpen. Miként arra sem, hogy Szekfű fátyolos szemmel

<sup>12</sup> Szekfű és Szabó Habsburg-múltképét egyként elemzi: Romsics 2010: 330–348, 378–399.

<sup>13</sup> Schlegel 1980.



idézgetett történeszi-történetírói nagysága és hatása nem az egyes részkérdésekről alkotott értékeléseiben és ítéleteiben rejlik, amelyek elvethetőek (és legyünk őszinték: a modern történettudomány legtöbbször el is veti őket), hanem a lenyűgöző történeti panorámáit lehetővé tevő szintézisalkotó képességében, ihletettségében, áramvonalas narratíváiban, elbeszélői erejében és szuggesztív poétikájában. Utóbbiak pedig a közfelfogásban inkább szépírói erények, mint sem klasszikus értelemben vett *történesz*iek, ami igencsak elgondolkodtató. A tanulmánykötet szerzői azonban erre az ellentmondásra sem kérdeznék rá.

Féloldalassága ellenére is fontos könyv *A negyedik nemzedék és ami utána következik*. Leginkább úgy tudnám jellemezni, ahogy Szekfű értékelte a negyvennyolcas szabadságharcot: esésében is súlyos.

*Csunderlik Péter*

## HIVATKOZOTT IRODALOM

- Baráth Katalin 2007: „Nemegyszer szuggesztív erejű”. Retorikai szempontok a Szekfű-szövegek újraolvasásához. In: Paksa Rudolf (szerk.): *Szekfű Gyula és nemzedéke a magyar történetírásban*. Budapest, 167–183.
- Csunderlik Péter 2011: A „kicsapó és megfeneklő hullám” – A száműzött Rákóczi poétikája. *Kommentár* (6.) 2. 24–39.
- Dénes Iván Zoltán 1976: *A „realitás” illúziója. A historikus Szekfű Gyula pályafordulója*. Budapest.
- Erős Vilmos 2000: *A Szekfű–Mályusz vita*. Budapest.
- Erős Vilmos 2004: Látomás és indulat a szekfűlőgiában (Válasz Miskolczi Ambrusnak). *Aetas* (13.) 3–4. 321.
- Füst Milán 2006: *Látomás és indulat a művészetben*. Budapest.
- Glatz Ferenc 1980: *Történetíró és politika. Szekfű, Steier, Thim és Miskolczi nemzetről és államról*. Budapest.
- Miskolczi Ambrus 2001: *Szellem és nemzet. Babits Mihály, Szekfű Gyula, Eckhardt Sándor és Zolnai Béla világáról*. Budapest.
- Ress Imre 2007: Szekfű Gyula, Ernst Molden és az Eötvös Collegium. In: Paksa Rudolf (szerk.): *Szekfű Gyula és nemzedéke a magyar történetírásban*. Budapest, 17–42.
- Romsics Gergely 2010: *Nép, nemzet, birodalom. A Habsburg Birodalom emlékezete a német, osztrák és magyar történetpolitikai gondolkodásban, 1918–1941*. Budapest.
- Rugonfalvi Kiss István 1929: *Az átértékelt Bethlen Gábor*. Debrecen.
- Schlegel, Friedrich 1980: 80. Athenäum-töredék. In: Schlegel, August Wilhelm – Schlegel, Friedrich: *Válogatott esztétikai írások*. (Szerk.: Zoltai Dénes.) Budapest, 274.